

Sosyolojiyi toplumsal davranış (action sociale) bilimi olarak tanımlayan, toplumsal davranışı da insan davranışı olarak açıklayan Max Weber'in bu anlayışı ya da yaklaşımı, (ilerde daha çok açıklanacağı gibi) aslında Alman sosyolojisinin şu tutumunda temellenmiştir: Almanya'da, Fransız sosyolojisinin doğacı ve olgucu anlayışına tamamiyle ters olarak bir sosyolojik anlayış gelişmiştir. Alman düşünürlerine göre, bütün insan bilimleri, özellikle tarih ve sosyoloji, doğa bilimlerinden hem konu hem yöntem bakımından farklıdır. İnsan bilimlerinin ne konusu, ne yöntemi, ne de amacı doğa bilimlerinininkinden ayırdır; dolayısıyla, insan bilimlerindeki anlaşılabilirlik tipi de doğa bilimlerinininkinden farklıdır. Çünkü, ikincilerde kurulan anlaşılır ilişkiler, nedensellik ilişkileri ya da karşılıklı etki ilişkileridir; birincilerde, insanların eylemlerinin, davranışlarının, ürünlerinin, kurumlarının anlaşılmasını sağlayan anlaşılır ilişkiler «anlam» ilişkileridir. Anlaşılabilirlik modeli, dilbilimsel anlamdır: Bir işaret, bir simge anlaşılır bir olaydır. Yani toplumsal olgular şeyler gibi incelenmemen, işaret olarak incelenmelidir.

Soru 38 : «Alman tarihsel okulu» nedir? Dilthey neden insan bilimlerini psikolojiye indirgemmiştir?

Filozof ve tarihçi Wilhelm Dilthey (1833-1911)'in çabası, bir yandan, «Alman tarihsel okulu» ile «doğal hukuk okulu» arasındaki karşıtlığı; öbür yandan, «Alman tarihsel okulu» ile Comte ve Spencer olguculuğu arasındaki karşıtlığı (felsefesal olarak) gösterme çabasıdır.

Comte ve Spencer olguculuğunu daha önceki sayfalarda açıklamaya çalıştık. Doğal hukuk okulu ise «ebedi ve evrensel hakikatlar» üzerine kurulan hukuk anlayışının temsilcisidir. Onsekizinci yüzyılda soyut bir usçuluk olarak beliren doğal hukuka, zaten, tarihçiler (hukuk ve felsefe tarihçileri) karşı çıkmışlardı. Özellikle, o zamanki hukuk tarihçilerine göre, hukuk, her toplumun kendine özgü tarihsel bir geleneğinin ürünüdür; o halde, hukuk, her toplumun yaşıntısındaki özellikleri ortaya koyar. Bu gözlem ve önermeler doğrultusunda, hukuk kurallarını incelemek, onları, büyük evrensel ilkelere indirgemek demek değildir; fakat hukuk kurallarının nasıl oluştuğunu, değişerek nasıl tutunduğunu tarihte aramak demektir; ayrıca, her toplumun hukukunun başka toplumlarınkinden farklı ve özel bir tarih yansıttığını görmektir.

Sürerek gelen bu fikir hareketleri içinde Alman tarihsel okulu doğmuştur. Dilthey'in çabasını ve önermelerini de bu okul içinde değerlendirmek gerekecektir.

Dilthey'e göre, doğa vardır der gibi toplum vardır, tarih vardır denilemez; insan toplumlardır ve onlardan herbiri kendine özgü bir tarih içinde oluşmuştur, gelişmiştir. Toplum, özel koşullar içinde bulunan kurumlar, sanatlar, ahlâk v.b. gibi tinsel ya da kültürel etkinlikler üreten insanların tüm yaptıklarıyla oluşmuştur. Bu gerçekler farklıdır; ve Dilthey'e göre genel yasa yoktur: Tarihsel bilim özetin bilimidir, hattâ benzersiz bilimidir. Bu yüzden, konusu toplum ya da tarih olan bilimler kendilerine özgü yöntemleriyle kurulmalı, doğa bilimlerine hiç bağılı olmamalıdır; doğanın ya da insan doğasının evrensel düzenine değin genel kuramlardan tamamıyla sıyrılmalı, tamamıyla bağımsız olmalıdır. Dilthey'e göre, bağımsız bir bütün içinde, birey iç yaşantısının ilk verilerinden itibaren insan bilimlerini kurmak en önemli sorundur. Ona göre, insan bilimleri düşünce bilimleridir. «Doğa, onu açıklıyoruz; ruhun yaşantısı, onu anlıyoruz.» diyen Dilthey'e göre, düşünce doğaya karşıdır; karşı koyar; işleyişi bilinebilen süreçlere göre, doğa olguları tekrarlanır; düşünce durmadan yenilenir. Düşüncenin olduğu yerde dönüşüm ve ilerleme vardır; doğa tarihi diye bir tarih olamaz (Dilthey. doğa ile ilgili olarak bunu söylerken, evrimci kuramlar biliniyordu). Bununla beraber, doğa ve düşüncenin birbirinden tamamıyla ayrılamayacağını, çünkü, insanın biyolojik olduğunu ve dış dünya tarafından koşullandığını ve tersine, doğanın doğrudan doğruya düşünce tarafından koşullandığını Dilthey söyler.

Tarihsel ve toplumsal gerçeğin öğelerinin bireyler olduğunu söyleyen Dilthey için, tarihsel ve toplumsal bilimlerin konusu bireysel davranışların incelenmesidir. Şu halde, insan bilimlerinin temelini psikolojide aramak gerekir ve psikoloji insan bilimlerinin teknik şemalarını hazırlayacaktır.

Dilthey'e göre, insan bilimlerindeki anlaşılabilirlik tarzı «anlama»dır, ve bu bireysel iç yaşantıya başvuru olarak yapılır; toplumsal olgular iç yaşantının kendini göstermesidir, meydana çıkmasıdır. Dilthey, tarihçinin dış olguları temsil eden belgeler önünde bulunduğunu, bu dış olgulardan itibaren, geldikleri yer olan iç yaşantıyı tekrar kurması gerektiğini, bunu yapmak için de kendi iç yaşantısına başvuracağını söyler.

Soru 39 : Rickert neden toplumsal bilimleri kültür bilimleri olarak düşünmüştür?

Modellere, kurallara, fikirlere ve değerlere en üstün etken rolünü verecek Henri Rickert (1863-1936), toplumsal bilimleri kültür bi-

limleri olarak düşünmüştür. Rickert, değerler felsefesinin kurucusudur.

Değerler felsefesi, değerler alanının gerçekler alanından üstün olduğunu savunur ve onaylar. Bu felsefeye göre, değerler, öznel varlıktan da, nesnel varlıktan da üstündürler: Öznel varlıktan üstündürler; çünkü bireysel yaşantılara bağlı değildirler. Nesnel varlıktan üstündürler; çünkü olaylara bağlı değildirler. Bu felsefeye göre, kendiliklerinde, kendiliklerinden olayların hiçbir değeri yoktur.

Bilimleri, doğa bilimleri ve kültür bilimleri olarak iki bilim grubuna ayıran Rickert'e göre, doğa bilimleri, değerlere yabancı, kendiliklerinden hiçbir anlamı olmayan gerçek olayları inceler; ve deneyin verilerinin soyut kavramları gerçek olayları açıklayabilirler. Oysa, kültür bilimlerinin konusu anlamlı şeylerdir ve bu yüzden, kültür bilimleri açıkça değerler sistemine başvurmalıdır.

Rickert'e göre doğa bilimlerinin özelliği deneysel oluşları, kültür bilimlerinin özelliği tarihsel oluşlarıdır. Ve bu bilim grupları kendilerine özgü mantıklarıyla kesin olarak birbirlerinden farklıdır. Doğa bilimlerinin mantığı, genelleştiren bir mantıktır: Birbirinden farklı olaylar bütünü içinde ortak olanı göstermeğe yarar. Kültür bilimlerinin mantığı, bireycileştiren mantıktır: Kavramlar her olaya özgü olanı göstermeğe yararlar.

Rickert'e göre, değerler, insan uygarlığının kurallarıdır; bütün insanlar aynı bir kültür topluluğuna bağlıdır; fakat, bu kültürün kurallarını her zaman bilmezler. Bu yüzden, tarihsel bilimler genel yasalar bulmağa çalışmazlar; gerçeği anlatmağa çalışırlar; geçmiş olguları yeniden ortaya koymazlar. Tarihsel bilimlerin amacı, gerçeği, kültür bakımından temel özelliklerinin senteziyle temsil etmektir. Bu kısmal soyut bir temsildir; kavramlarla kurulmuştur; bu kurulmuş kavramların kaynağı değerlerdir.

Rickert'e göre, kültür anlamlı olan şeydir; başka bir deyişle, hiçbir anlamı olmayan doğanın insanlaştırılmasıdır.

Soru 40 : Weber'e göre «yorumlu anlama» nedir? Anlayıcı sosyoloji nedir?

«Anlama» teriminin öncülerinden biri Dilthey'dir. Ve Dilthey'e göre, anlama, gerçek somut tümlüklerin ve onlara bağlanan anlamların sezgili, doğrudan doğruya anlaşılmasıdır. Oysa, Weber, sezgiyi ve doğrudan doğruya anlama olanağını reddeder. Ona göre, anlama, ayrı ayrı insanların iç hallerinin ve toplumsal davranışlara verdikleri anlamların bilgisidir; anlamaya yalnız bireysel bilinçlerce erişilir. Anlama, bireysel bilinçleri yöneten anlamların ve değerlerin bi-

reysel bilinçlerce yorumlanmasını gerektirir. Bu yüzden, bir anlama varsa, o da «yorumlu- anlama»dır. Başka bir deyişle, Weber'e göre, sosyoloji, toplumu, toplumsal davranışı, davranışları anlamak için genel kavramlardan hareket etmemelidir; fakat, «bireylerce öznel olarak düşünülmüş anlamış ortaya koymaya çalışmalıdır; yani sosyoloji «anlayıcı» olmalıdır. Weber'e göre, yalnız «toplumsal biçimlerle ilişkiler içinde öznel olarak düşünülen anlam» anlaşılabilir. Örneğin, devlet, aile toplumsal biçimlerdir; sosyolog, bunları inceleyeceği zaman, «bu biçimleri bir varlık olarak görmekten çekinecek, bu biçimlerde ancak bireylerin belirli bazı davranışlarının belirli terimini görecekler; ve bireylerin davranışlarının öznel anlamını arayacaktır.»

Yöntem bakımından, Weber'e göre, anlama önce gelmelidir; anlama, açıklamadan da, nedensel çözümlmeden de önce gelir. Çünkü, açıklamak için ve açıklamadan önce anlamak gerekir. Açıklamak, bir anlamı olan olgular arasında mantıklı bir bağlantı kurmak demektir. Anlamak, insanların davranışındaki niyetli anlamı bilmek için zihinsel bir iştir; gözlenen davranışla davrananca verilen anlam arasındaki ilişkiyi anlayarak açıklamaya varılır.

Soru 41 : Weber'e göre toplumsal davranış nedir?

Görülüyor ki, Weber'e göre, sosyoloji, insanların toplumsal davranışlarının anlamını anlamaya çalışan bir bilimdir. Ve Weber, toplumsal davranışların iç anlamlarını kültürel anlam ve değerlere bağlayarak, psikoloji ile sosyolojiyi birleştirmek istemiştir.

Sosyolojiyi hem tarihe yakın bulan hem de tarihten ayrı tutan Weber'e göre, sosyoloji, toplumsal gerçeği anlatmalıdır; ilk işi açıklama değil, anlatma olmalıdır. Weber'e göre, sosyoloji, toplumsal davranışların iç anlamlarını yorumlayıcı bir tarzda anlamak, onları, süreçleri, sonuçları içinde (nedensel olarak) açıklamak isteyen bir bilimdir. Davranmak, insanın iç ya da dış bir davranış göstermesi demektir; edilgin bir tutum bile davranıştır. Fakat, bu, insanların davranışlarına öznel bir anlam vermeleriyle gerçekleşir. Toplumsal davranış, bir insanın davranışının başka bir insan ya da başka insanların davranış ve davranışlarını içermesiyle, çağırmasıyla ya da onlara eklenmesiyle meydana gelir.

Weber'in anlayıcı sosyolojisi genel kavramlar üzerine kurulmaz; fakat, öznel olarak düşünülen anlamı inceler; yani bireysel davranışlardan itibaren tanımlanan toplumsal davranışları inceler: «iki arabanın ya da arabaların çarpışması toplumsal bir davranış değildir; fakat, olaydan sonra, olay üzerine tartışma anlamlıdır. Çün-

kü, bu tartışma herbir kimse için başkasının davranışına bağlıdır; şu halde toplumsaldır.»

Toplumsal gerçeğin üç düzeyi olduğunu ve bunların aynı zamanda sosyolojik çözümleme düzeyleri olduğunu söyleyen Weber, şu sıralamayı önerir: 1) Toplumsal davranışlar. 2) Toplumsal ilişkiler. 3) Toplumsal oluşumlar.

Weber'e göre, bireylerin toplumsal davranışları karşılıklı olarak birbirlerine uyarlar ve birbirlerine bağlanan toplumsal ilişkiler meydana getirirler; bu, bir toplumsal oluşum süreci içinde gerçekleşir ve bu oluşumla toplumsal düzen sağlanır.

Böylece, Weber'in, sosyolojik çözümlemeye bireylerin davranışlarından itibaren başladığı açıkça görülmektedir.

Toplumsal davranış içinde davranış tipleri arasındaki farklar Weber'i, ideal tipleri tanımlamaya götürmüştür.

Soru 42 : İdeal tip nedir?

Weber'e göre insan gerçeği, «ideal tip»ler olarak adlandırdığı ideal kuruluşlardan itibaren anlaşılabilir ancak. Bu tipler gerçek değildir; gerçek içinde ideal tiplere rastlanılmaz; fakat bu tiplerin gerçekle ilişkileri vardır ya da tarihsel gerçeğin ancak bir görünümünü belirtirler.

İdeal tip bir varsayım değildir; gerçeğin bir tasviri değildir; bir ortalama değildir. Weber'e göre, sosyolojideki tipler ne biyolojik türler gibi, ne tarihsel gelişmenin evreleri gibi, ne de varlıklar gibi düşünülmür. İdeal tipler, anlamlarından itibaren toplumsal davranışların ütopi niteliğinde ussallaştırılmalarıyla sağlanan zihinsel imgelerdir. Ve ideal tip deneysel, keyfi ve ütopi niteliğinde bir özellik taşır.

Görülüyor ki. Weber için toplumsal gerçeği gözlemek, incelemek, onu, «kavramsal olarak kurmaktan» daha az önemlidir.

Weber, ideal tipler olarak, toplumsal ilişkiler tipleri, grup tipleri, tüm toplum tipleri, iktidar tipleri, din tipleri, uygarlık tipleri v.b. önermektedir. Fakat, bu tiplerin hazırlanışında nesnel hiçbir ölçüt vermemektedir, göstermemektedir. Bu konuda psikolojik ya da bireysel bir tutum ileri sürmektedir: Bilim adamı, tipleri keyfi olarak düşünecektir ve araştırmadaki verimlilik iyi tipleri kötü tiplerden ayıracaktır.

Kapitalizm, homo oeconomicus, protestanizm Weber'e göre ideal tiplerdir.

Weber, toplumsal gerçeği, toplumsal olguları bireysel davranışlara ve onların anlamlarına indirgeyerek, toplumu, bireylerarası ilişkiler bütünü olarak tanımlar: Weber'e göre, grup ya da toplum,